

Таким чином, у 1917 – 1920 рр., незважаючи на значні економічні й політичні труднощі, в Україні було закладено основу впорядкованого педагогічного виховання дошкільнят, взято під опіку держави і суспільства безпритульних та осиротілих дітей, налагоджено для них необхідне побутове утримання і шкільне виховання. Усе це разом позитивно впливало на ті глибинні культурнотворчі процеси, які розпочалися в Україні в роки визвольної боротьби.

¹Русова С. Вибрані педагогічні твори. – К., 1997. – С. 165, 168 – 169. ²Нова Рада. – 1918. – 25 березня. ³ЦДАВО України. – Ф. 2201. – Оп. 1. – Спр. 58. – Арк. 35. ⁴Там само. – Арк. 57. ⁵Там само. – Ф.2582. – Оп.2. – Спр.125. – Арк.25. ⁶Життя Поділля. – 1919. – 23 січня; 28 березня. ⁷Там само. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 162. – Арк. 103 – 104. ⁸Там само. – Спр. 941. – Арк. 103. ⁹Там само. – Спр. 15. – Арк. 142. ¹⁰Там само. – Оп. 2. – Спр. 260. – Арк. 134. ¹¹Там само; Сільська біднота. – 1919. – 22 червня; Більшовик (Полтава). – 1920. – 28 липня. ¹²Селянська Правда. – 1920. – 18 липня. ¹³ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 906. – Арк. 33, 42. ¹⁴Там само. – Спр. 1153. – Арк. 73; оп. 2. – Спр. 511. – Арк. 36. ¹⁵Там само. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 961. – Арк. 21; оп. 2. – Спр. 60. – Арк. 7; спр. 260. – Арк. 115, 191. ¹⁶Більшовик (Київ). – 1919. – 25 червня; Червоний стяг. – 1919. – 18 липня. ¹⁷ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 1147. – Арк. 30; спр. 1153. – Арк. 73. ¹⁸Там само. – Спр. 938. – Арк. 47; оп. 2. – Спр. 266. – Арк. 120; Селянська біднота. – 1920. – 14 листопада. ¹⁹ЦДАВО України. – Ф. 166. – Оп. 1. – Спр. 875. – Арк. 2; оп. 2. – Спр. 541. – Арк. 28.

Олександр ЗАВАЛЬНЮК
Кам'янець-Подільський

ВИРОБЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ БУДІВНИЦТВА УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ (початок ХХ ст. – 1920 р.)

Можливість появи українського університету у Львові допускав ще у грудні 1848 р. австрійський уряд. Був намір зробити Львівський університет українським, з часом перевівши викладання у ньому на рідну краю мову. Однак через різні причини у Міністерстві освіти Австрії від задуму відмовилися. Українцям, які вимагали свого університетського закладу, зробили певну поступку – у Львівському університеті було засновано кафедру української мови і літератури, а три новостворені кафедри на теологічному відділі перевели на викладання українською мовою¹.

Ідея українського національного університету, яка, здавалося, була така близька до втілення у життя, з часів революції 1848 р. постійно присутня у суспільно-політичному житті галицьких українців.

В боротьбі за появу університету лідери й учасники українського руху менше уваги приділяли питанню, на той час явно другорядного, яким повинен бути омріяний університетський заклад. Всі без винятку проекти університету зводилися до одного незаперечного постулату – закладу належить бути національним, процес навчання проводитиметься лише українською мовою. А це означало, що до викладання залучалася лише та професура і доцентура, яка вільно володіла нею².

Студенти-українці Львівського університету 1910 р. висунули пропозицію розпочати створення своєї вищої школи із виокремлення діючих у названому закладі українських кафедр “у самостійну інституцію й дальшим доповненням їх числа”³. Цей план підтримали українські послы, які намагалися згладити гостроту польсько-українського конфлікту у Львівському університеті⁴.

У 1911 р. українські представники, що брали участь у переговорах з поляками в “університетському питанні”, висловилися за 5-річний термін будівництва на державні кошти українського національного університету⁵. Віче, скликане українським парламентським союзом у той час, коли поляки святкували 250-річчя з часу заснування Львівського університету, висловилося за поділ останнього на два окремих заклади – польський і український⁶.

Австрійський уряд, прагнучи до втихомирення української громадськості, погодився на вимоги українців і відводив на її реалізацію аж 10 років⁷. Під тиском українських послів цей термін було скорочено до 6 років⁸.

У 1910 р. М.С.Грушевський, який уважно стежив за боротьбою галицьких українців за створення свого університету, у статті “Невідклична справа” стверджував: “Річ очевидна, що український університет з трьох факультетів без усякої трудности може бути вповні сформований протягом трьох-чотирьох літ, бо для величезної більшості кафедр знайдеться контингент відповідно приготованих сил, а немогі кафедри, для котрих евентуально не знайшлося відповідного українського доцента, могли б бути обсажені чужинцями (або сі предмети слухалися б якийсь час на польськiм університеті, поки ті кафедри не були б обсажені на українськiм). Справа дозріла...”⁹ Автор не конкретизує, під які саме українознавчі дисципліни не вистачає українських науковців. Там само, як він не обстоює “посування справи українського університету етапами, через помноження кафедр і доцентів на теперішнім університеті”. Це, на його думку, не актуально, бо може завести справу у безвихідне положення, перенесе вирішення

її на далеку перспективу. А вона вже зараз “може бути розрубана тільки одним ударом – заснованнем відразу осібно українського університету у Львові, більш ніяк”¹⁰.

Механізм цього народження М.С.Грушевському бачився в “сильному напруженні всіх політичних чинників і засобів, спільному натиску на міродайні сили всіх чинників, почавши від широких народних мас”, а не у поодиноких виступах студентів і професорів. Саме таким чином буде здобуто “окремий український університет, щоб вивести наукову роботу і освіту українську з душної, неможливої атмосфери нинішнього утравквістичного університету”¹¹.

Зовсім по-іншому мислив собі М.С.Грушевський появу українського університету у Східній Україні. На громадський рух за розв’язання цього питання стимулюючий вплив мала справа Галичина. “... Істнованне вже готових українських кафедр по той бік Збруча і завзята боротьба за новий український університет, що виникла там, – не можуть не служити імпульсом для аналогічних змагань російських українців. Те, чого добилася вже й чого добивається невеличка частина українського народу, поставлена в далеко гірші обставини економічні, культурні й ріжні інші, як може не бути предметом домагань величезної української людности Росії?”¹².

Враховуючи особливості національного життя, певне відставання цього регіону від політичного розвитку Галичини, він у 1907 р. в статті “Справа українських кафедр і інші наукові потреби” відстоював поетапне сходження східних українців до мети – спочатку запровадження українських кафедр, комплексу українознавчих дисциплін у навчальний процес російських університетів на Україні.

Всім, хто намагався відкинути саму можливість викладання в університетах українською мовою, М.С.Грушевський роз’яснював: “Доводити неможливість таких курсів принципіально, з наукового становища, нема чого й думати, коли по австрійських університетах виклади на українській мові з української історії, літератури, язика, права ведуться десятками літ, вповні успішно, на висоті наукового рівня тих університетів... Жаданне українських викладачів на університеті становлять таку органічну частину українського культурного розвитку, що боротися з цим жаданням – значить боротися з змаганням українців до свого культурного розвитку, культурно-національного життя”¹³.

Спростовує М.С.Грушевський й інші “аргументи” проти української мови в університетах, наприклад, те, що різномовні виклади завдадуть шкоди “універсальному характеру університетської науки” і багатонаціональному студентству. “Хіба в часах найбільшого напруження абсолютизму в Росії в другій чверті і в середині XIX ст. не було німецького університету в Дерпті, польського в Вильні й Варшаві? – запитує він у опонентів. – ... Чи ж не бачимо цілих університетів, де наука ведеться на місцевих мовах, а не на державній? В сусідній Австрії державна мова німецька, але чехи мають чеський державний університет, поляки – польські¹⁴. Щодо студентів, то, на думку М.С.Грушевського, вони, переїжджаючи з університету в університет у Європі, змушені обов’язково знати різні європейські мови, і “не буде нічого дивного, коли і в границях тої самої держави не буде однастайности в університетській науці, викладовій мові... Нікого не дивує і не вражає, коли студент, прослухавши один два роки українські або польські виклади у Львові, їде на рік до Праги й слухає викладів чеських, їде до Відня й слухає німецьких, так само як поїхавши до Парижа слухав би французьких, а в Петербурзі – російських”¹⁵. То ж і в рамках університетів однієї країни (регіону) допустима різномовність, яка “ані не шкодить інтересам української науки, ані не вносить якогось небажаного ферменту в студентські чи професорські круги”.

Заведення і читання українознавчих дисциплін – один із етапів руху до національного українського університету. М.С.Грушевський вважав за необхідне, аби в університетах України (в кожному зокрема чи загалом) регулярно викладалися такі дисципліни як українська мова, українська література, український фольклор, історія українського народу й української території з найдавніших часів, допоміжні історичні науки (палеографія, дипломатика, сфрагістика тощо), історія української штуки (мистецтва), археологія України, етнологія й антропологія української людності, українське право (кодифіковане й звичаєве), фізична географія української території, економіка й статистика України, медична статистика й географія. Таким чином їх було запропоновано аж 13. “... В сім ряді дисциплін не знайдемо ні одної, яка б не входила, бодай як частина, як не просто, то боком в університетські курси, або яка б не втискала до них тепер під натиском нових напрямків в науці, в сучасній культурі, не являлася дезидоратором сучасної університетської науки, або не подавалася в поміч університетським програмам іншими спеціальними інституціями...”¹⁶. По суті, ці галузі українознавства могли досить швидко розгорнутися в самостійні університетські курси та увійти до навчального плану підготовки студентів. Напевно, всім достатньо свідомим цієї проблеми людям було зрозуміло, що жоден російський університет не міг прийняти у повному обсязі запропонований комплекс українознавчих дисциплін, оскільки він автоматично втрачав свій національний характер і поступово перетворювався у російсько-український, з подальшою тенденцією до домінування останнього.

Добре розуміючи нереальність своєї пропозиції М.С.Грушевський допускав поетапне запровадження дисциплін у навчальний процес, виходячи із їх наукової важливості. “Деякі з показаних українських дисциплін, правдоподібно, знайдуть своє місце як спеціальні курси при кафедрах загальних. Осібні кафедри треба творити для них тоді, як покажеться, що в злучі з загальними курсами вони занедбуються. Але треба, щоб ці курси були, і се вже річ факультетів подбати про їх забезпечення й вилучення в осібні кафедри, коли покажеться неможливим їм дати певне і трівке місце в злучі з загальними курсами. Потім... на перший початок університети України могли б поділити між собою дисципліни менше дозрілі, менше пильні – одні дисципліни мали б свої кафедри чи запевнені курси в однім університеті, інші в другім. Так, що на практиці для кожного університета діло зводилося б на заведення чотирьох – п’яти кафедр (чи доцентур) та запевнення деяких курсів через поручення особам, що займають інші, готові вже

катедри¹⁷. Така прискіпливість М.С.Грушевського пояснюється тим, що, за його переконанням, “університети України повинні давати суму українознавства”.

Виконання запропонованого плану дало б змогу значною мірою українізувати діючі російські університети, задовольняти домагання студентської молоді отримати різнопланові знання про минуле й сучасне українського народу. Українознавчі комплекси з часом мали б розростатися, збагачуватися у кожній вищій школі і еволюційно забезпечили б появу українських університетів.

Розв’язання піднятої проблеми впиралося зокрема у наявність кадрів. На думку М.С.Грушевського, в Україні знайдеться достатньо науковців, аби залучити їх до викладання українознавства. Якщо ж будуть вакансії, то професорів можна розшукати в Росії та за кордоном. “І поруч тих, яких ми знаємо, які у всіх на очах, знайдеться немало людей, яких се заохотить до спеціальних занять в тім чи іншому напрямі, коли стане звісно, що для сеї чи тої дисципліни потрібні професори, що така або иньша кафедра порішена, хоч би в принципі, й шукають для неї професорської сили¹⁸. Отже, кадрова проблема не була основною в проекті М.С.Грушевського. Основне, на його переконання, полягало в позиції самих університетів, їх бажанні чи небажанні відгукнутися на запити українців. Ряд інших питань можна було б доопрацювати в робочому порядку, “коли університетські корпорації України покажуть добру волю в сій справі, виявлять щире співчуття до неї – приймуть ухвали в справі заведення курсів університетських і по українськи, та уживуть всіх заходів, щоб здійснити сі ухвали¹⁹. Таким чином, М.С.Грушевський вніс вагомий внесок у розроблення концепції будівництва українського національного університету в часи залежності України від Російської імперії.

Ліквідація російською владою, нею ж допущених на коротку мить, українських кафедр у трьох університетах на Україні, відвернула на 10 років увагу широкої громадськості від українсько-університетського питання.

З початком у 1917 р. національно-демократичної революції природна тяга українців до своєї вищої школи посилилася, оформилася в ряд конструктивних рішень. Українське наукове товариство виступило з ініціативою створити в Києві Український народний університет²⁰. Голова Української Центральної Ради М.С.Грушевський звернувся до української професури і викладачів вищих навчальних закладів в Україні з відозвою, у якій наголосив, що треба “тепер же приступити до українізації не тільки низчої і середньої, а й вищої школи на українській землі. Наукових українських сил є для того досить, тільки вони розпоршені і дезорганізовані обставинами старого режиму²¹”.

Один за одним всеукраїнські учительські форуми висловилися за створення вищих закладів національної освіти. Секція вищої школи І Українського педагогічного з’їзду (5 – 6 квітня 1917 р.) запропонувала запросити на батьківщину, для національно-освітньої роботи, викладачів вузів, які працювали за її межами. Професуру й інших викладачів України, що володіли українською мовою, закликали переходити на викладання або, принаймні, читати паралельні навчальні курси на рідній мові. Делегати висловилися за збільшення кількості українознавчих кафедр, враховуючи ті, що вже дозволив російський Тимчасовий уряд²². ІІ Всеукраїнський учительський з’їзд (10 – 12 серпня 1917 р.) поставив завдання домагатися, щоб, по-перше, “у вищих школах на Україні були заведені виклади курсів на українській мові”, по-друге, була налагоджена підготовка “нових наукових сил для українських викладів”, по-третє, відкрити у вузах паралельні кафедри “з українськими викладами”.

Делегати ухвалили рішення великої історико-культурної ваги: “Одкрити з осені 1917 – 18 академічного року Український Народний Університет в Києві, розробивши в секції вищої освіти при Українськiм Науковiм Товариствi широкий науковий план викладів...” При цьому якнайшвидше належало: а) завести наукову фундаментальну бібліотеку для Народного Університету; б) забезпечити помешканє для Українського Народного Університету; в) забезпечити матеріальну основу викладів²³.

У проспекті Київського українського народного університету, підготовленому ректором цього закладу професором І.М.Ганицьким, зазначалося: “1. Народний український університет є вища школа з українською викладовою мовою, лише виємовко з деякими курсами на інших мовах. 2. Як український, він надає велике значінне наукам українознавства, як національний – обслуговує потреби українського народу і взагалі всієї людности на Україні, разом з тим, як всякий університет, намічає широкий обсяг наукових предметів викладання, як і університети інших народів. 3. Відкриваються зараз три факультети, а саме: історико-філологічний, фізико-математичний та правничий, він має в недалекому часі закласти і інші факультети; ті, що скінчили середню школу ріжних типів або не менше 6 класів хлоп’ячої гімназії і відповідних шкіл, а саме: учительські інститути, учительські семінари, воєнно і загально-фельдшерські школи, а також всі студенти і студентки вищих шкіл приймаються без ріжниці полу, віри, нації, віком не молодше 18 років. Крім дійсних, мають бути і вільні слухачі, тею ж приблизно освітою. 5. Курс викладання лекцій в університеті – трьохрічний²⁴”.

Професор Ф.П.Сушицький, виступаючи 5 жовтня 1917 р. на відкритті Київського українського народного університету, наголосив: “... Першою підвалиною, на якій засновується наша вища школа, має бути національний принцип. Та інакше і не може бути. Наша Україна, що переживає зараз найкращі хвили свого історичного існування, що закладає підвалину свого історичного відродження на національному ґрунті, не може не завершувати своєї культури національним університетом. Це негайна потреба самого життя. З нього ясно, чому наш перший на нашій землі університет має бути українським, національним, хоча й усі державні університети на Україні згодом мають стати українськими²⁵”.

Спеціально проблемі запровадження у навчальні заклади українознавчих дисциплін Ф.П.Сушицький присвятив

дві статті – “Принципи українознавства” і “Методи українознавства”, опубліковані у такій послідовності наприкінці 1917 р. У першій із них він обґрунтовує доцільність дотримання в процесі дослідження і вивчення цієї групи дисциплін таких об’єктивно зумовлених принципів, як: 1) націоналізм, 2) розвиток ідеї автономного життя, 3) українська викладача мова, 4) етнографічний підхід, 5) народна література, 7) демократизм, 8) психологічні інтереси, 9) історичні інтереси, 10) тисячолітній характер українського життя й культури, 11) нова політична програма нації²⁶. Не вдаючись до аналізу повноти, послідовності і сутності викладених принципів, зауважимо, що їх формулювання було кроком уперед, оскільки давало змогу осмислити як продукт історичного буття українського етносу, так і спеціальні наукові знання про нього.

Аби українознавство мало справді наукову вагу, охоплювало всі основні сфери життя українців в ретроспективі і сьогоденні, нарешті, щоб відіграло важливу роль у формуванні світогляду молодих поколінь, воно, на думку автора, “повинно цілком стати на ґрунт науковий, вживати методи лише об’єктивні, і перш над усе історико-порівнюючий, який виведе нашу науку на широку путь величезного відродження її”²⁷.

Про місце українознавства в системі підготовки студентів роздумував наприкінці 1917 р. невідомий автор у статті “Українознавство і загальні дисципліни” (очевидно, ним був брат М.С.Грушевського – Олександр Сергійович, який редагував “Університетські вісти”, орган Київського українського народного університету). Він повідомив, що комісія у складі професорів Г.Г.Павлуцького, О.М.Лободи, О.С.Грушевського та О.О.Грушевської, І.С.Свеницького, яка працювала влітку 1917 р., виробила навчальний план історико-філологічного факультету, за яким в першу чергу призначаються дисципліни українознавства, і пізніше йдуть дисципліни загальні.

Таким чином, з третього семестру починаються виклади загальної історії. При цьому неукраїнознавчі предмети повинні “відповідати програмам російських та західноєвропейських університетів, але українознавство має стояти на першому місці”²⁸.

На правничому факультеті, як свідчить інформація від цього підрозділу КУНУ, “з метою українізації викладається правникам і економістам загальний начерк історії України (спільно з слухачами історико-філологічного факультету). Заводиться курс історії українського права та правничого життя України (разом з начерками рецензій західноєвропейського та російського права). Зводяться курси історії економічного побуту України і сучасної економічної географії України; обидва курси зв’язані між собою як начерк історичного розвитку і характеристика сучасної дійсності”²⁹.

Певний внесок у розуміння побудови національного університету зробив О.С.Грушевський. Так, підводячи підсумки роботи Київського українського народного університету за перший семестр 1917 – 1918 навчального року, він наголосив, що основне завдання цього закладу “побільшити кадр нашої свідомої української інтелігенції з сталими українськими переконаннями і певним українським світоглядом. Перша черга – для тих, хто вже працював на українському ґрунті для рідної справи, хто має сталі українські переконання”³⁰. Професор заперечував проти прийому на навчання людей із нещирими поглядами, далеких від розуміння національної ідеї і справи, непослідовних і особливо перевертнів. “... Вчити мартовських українців (порівняння із несталою весняною погодою у березні – *Авт.*), які ще можуть вертнути хвостом та опинитись в “Києвлянині”, на се шкода заходів і сил”³¹.

Автор мислив собі національний університет як “огнище української науки”, яке “зо всіх кутків має ... зібрати тих, які вже працювали для української науки, писали на українській мові і друкували ще во Львові, коли не можна було в Києві”³².

Робота таких викладачів всього українського університету мала спрямовуватися на те, аби забезпечити на високому ідейному і фаховому рівні підготовку національних інтелігентів, “знайомих добре з українською мовою, історією літератури, історією, географією, економікою”. Саме таким кадрам знайдеться місце у пресі, школі, адміністрації, канцелярії³³.

Паралельно з цим, університету, на думку О.С.Грушевського, слід зайнятися підготовкою наукових працівників. “Українська інтелігенція має дуже малий науковий кадр. Се також відчувається, хоч і менш помітно для широкої публіки”³⁴.

Українська вища школа була покликана задовольняти потреби країни в часи її державної самостійності у всіх важливих сферах життєдіяльності. Тому актуальним в ході національного університетського будівництва стало збільшення кола спеціальностей, за якими велася підготовка кадрів інтелігенції. До зазначених вище факультетів КУНУ восени 1918 р., коли цей заклад перетворювався на державний, офіційно визнаний, приєднався ще один – медичний³⁵.

У Кам’янець-Подільському державному українському університеті, відкритому 22 жовтня 1918 р., крім історико-філологічного та фізико-математичного факультетів, у 1919 р. розпочали роботу ще три – правничий, богословський і сільськогосподарський. Два останні не вписувалися у традиційну схему російських університетів. Підготовку священиків вели за прикладом теологічного факультету Львівського університету. Наявність сільськогосподарського продикувало саме життя, занепад продуктивних сил села в роки світової війни³⁶.

Восени 1920 р. розпочалася підготовча робота із створення в складі фізико-математичного факультету Кам’янець-Подільського університету, крім двох діючих відділень – математичного й природничо-історичного, ще одного – геодезичного. Його випускникам належало взяти активну участь в проведенні аграрної реформи (станом на 1 січня 1919 р. на одного українського землеміра припадало 40 тис. жителів і 50 тис. дес. землі)³⁷.

Тоді ж було вироблено план відкриття при названому університеті шостого по рахунку факультету –

політехнічного – у складі 5 відділень: геодезичного, шляхів, архітектури, електромеханічного й хімічного. Досвід функціонування подібних факультетів було запозичено з європейських країн (Бельгія, Франція, Німеччина). Мислилося, що “відкриття політехнічного факультету при Кам’янець-Подільському університеті, який випускатиме інженерів з місцевих мешканців, сприятиме розвою місцевої техніки і культури, а також обсліду та використання великих природних богацтв краю”³⁸.

Значний внесок в теорію і практику національного університетського будівництва вніс міністр освіти УНР, ректор Кам’янець-Подільського університету професор І.І.Огієнко. Ставши на чолі Міністерства освіти й мистецтва 5 січня 1919 р., він впродовж короткого часу (до кінця квітня 1919 р.) запровадив ряд нововведень, які розширили і збагатили концептуальне бачення функціонування національного університету. Передусім він запровадив складання абітурієнтами вступного іспиту на знання української мови (цим заходом вдалося зупинити потік молоді, що не володіла державною мовою). Всі семестрові і курсові іспити належало приймати лише українською. Найбільш здібній частині студентів дозволялось закінчувати українські державні університети не за 4, а 3 роки. Збільшувалась квота студентів (до 1/3 від загального складу), яких можна було звільнити від внесення платні за право навчання у закладі³⁹.

“Тимчасові умови для вступу до Київського та Кам’янець-Подільського державних українських університетів”, які, за незначної кількості українських гімназій, надавали право цим вищим навчальним закладам приймати новозаведені випускні іспити за середню школу (українська мова і література, історія і географія України) безпосередньо при вступі до університету⁴⁰.

Враховуючи бажання дорослих громадян України, які не мали середньої освіти, навчатися у вищій школі, при Кам’янець-Подільському університеті, восени 1918 р. було відкрито гімназію для дорослих з правами середніх шкіл. Її випускники, провчившись два роки, поповнили ряди студентів цього закладу⁴¹.

Таким чином, рух українців до свого національного університету, що розпочався далекого 1848 р. в Галичині, пройшов кілька періодів. Важливим здобутком його стало осмислення етапів еволюційного поступу до появи університетського первістка на українській землі в Російській імперії (М.С.Грушевський) та формування мети, завдань, характеру, структури, змісту і умов діяльності в часи Української революції і національної державності (І.М.Ганицький, О.С.Грушевський, Ф.П.Сушицький, І.І.Огієнко та ін.). Монолітної і завершеної концепції будівництва національної університетської системи освіти вироблено не було і в ті роки не могло бути, оскільки погляди ідеологів і лідерів українського руху на можливість реалізації університетських проектів в Галичині і Східній Україні суттєво відрізнялися. Центральне місце в концепції створення національного університету в Галичині була ідея спочатку українізації, а після її невдачі поділу Львівського університету на два окремих заклади – український і польський. Для Східної України до 1917 р. ставились завдання поетапного переходу до власного університету шляхом запровадження і поступового збільшення питомої ваги українознавства в російських університетах на Україні. І лише при появі можливості заснувати в Києві український народний університет, активізувалася теоретична робота з метою з’ясувати, яким саме має бути цей заклад. Його національний характер, з широким вивченням українознавства як бази подальшого оволодіння іншими знаннями – найсуттєвіші риси концепції університетського будівництва в часи революції. Державні українські університети увібрали в себе як попередні теоретичні і практичні нароби з цього питання, так і ті нововведення, які диктувалися революційним часом, потребою якнайшвидшої підготовки національно-свідомих кадрів інтелігенції, створення умов для навчання незаможної молоді.

¹ Качмар В. За український університет у Львові. Ідея національної вищої школи у суспільно-політичному житті галицьких українців (кінець XIX – початок XX ст.) – Львів, 1999. – С. 22 – 23. ² Див.: *Observator* (Грушевський М.) *Справа українсько-руського університету у Львові*. – Львів, 1899; *Його ж. Листи з над Полтви. Лист третій (справі українсько-руського університету у Львові)* // *Літературно-науковий вісник*. – 1899. – Т. 8; *Його ж. Добиваємося свого університету!* // *Діло*. – 1907. – Ч. 147; *Гнатюк В. Справа українсько-руського університету у Львові* // *ЛНВ*. – 1897. – Т. 7. – С. 111 – 112; *Дністрянський С. Самостійний український університет у Львові* // *Діло*. – 1907. – Ч. 67; *Л.Ц. Національна вага університету і конвенції для ренегатів* // *Молода Україна*. – 1902. – Ч. 1 – 3. – С. 10 – 11; *Барвінський О.О. Українсько-руський університет* // *Руслан*. – 1906. – Ч. 49; *Його ж. В справі українсько-руського університету* // *Руслан*. – 1906. – Ч. 276 – 279 та ін. ³ *Буда С. За Український університет*. – К., 1912. – С. 30. ⁴ *Там само*. – С. 31. ⁵ *Там само*. – С. 39. ⁶ *Там само*. – С. 46. ⁷ *Там само*. ⁸ *Там само*. – С. 47. ⁹ *Грушевський М. Невідклична справа* // *За український університет у Львові: (Збірка статей в університетській справі)*. – Львів, 1910. – С. 9. ¹⁰ *Там само*. – С. 10. ¹¹ *Там само*. – С. 10, 11. ¹² *Грушевський М. Справа українських кафедр і інші наукові потреби*. – К., 1907. – С. 21 – 22. ¹³ *Там само*. – С. 22. ¹⁴ *Там само*. – С. 24. ¹⁵ *Там само*. – С. 24 – 25. ¹⁶ *Там само*. – С. 30 – 31. ¹⁷ *Там само*. – С. 31. ¹⁸ *Там само*. – С. 32. ¹⁹ *Там само*. – С. 33. ²⁰ *До українців-професорів і преподавателів вищих шкіл* // *Вісті з Української Центральної Ради*. – 1917. – 3 квітня. ²¹ *Онопрієнко В., Реєнт О., Щербань Т. Українське наукове товариство. 1907 – 1921 роки*. – К., 1988. – С. 78. ²² *Васькович Г. Шкільництво в Україні (1905 – 1920 рр.)*. – К., 1996. – С. 271. ²³ *Резолюція II-го Всеукраїнського Учительського З’їзду в Києві* // *Вільна Українська Школа (далі ВУШ)*. – 1917. – №1. – С. 34. ²⁴ *Ганицький І. Проспект Народного Українського Університету* // *Університетські вісті*. – 1917. – №1. – С. 11. ²⁵ *Сушицький Ф. Принципи українознавства* // *ВУШ*. – 1917. – №2. – С. 83. ²⁶ *Там само*. – С. 88. ²⁷ *Сушицький Ф. Методи українознавства* // *ВУШ*. – 1917. – №3 – 4. – С. 137. ²⁸ *Українознавство і загальні дисципліни* // *Університетські вісті*. – 1917. – №1. – С. 3. ²⁹ *До програми навчання на правничому факультеті* // *Там само*. ³⁰ *Грушевський О. Український Народний Університет* // *Шлях: Вісник літератури, мистецтва та громадського життя*. – 1918. – Ч. 2. – С. 55 – 56. ³¹ *Там само*. – С. 56. ³² *Там само*. ³³ *Там само*. – С. 58. ³⁴ *Там само*. – С. 59. ³⁵ *Нові державні університети на Україні* // *ВУШ*. – 1918. – Ч. 10. – С. 362. ³⁶ *Приходько В. Повстання Українського Державного Університету в Кам’янці на Поділлі* // *Наша культура: Науково-*

літературний місячник. – 1936. – Кн. 2 (11). – С. 121. ³⁷Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф. 2582. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 76. ³⁸Там само. – Арк. 89 зв. ³⁹Там само. – Оп. 1. – Спр. 175. – Арк. 8. ⁴⁰Там само. – Спр. 174. – Арк. 26. ⁴¹Приходько В. Вказ. праця. – С. 120 – 121.

Тетяна ШЕВЧЕНКО

Київ

ОСТРОЗЬКИЙ КОЛЕГІУМ ЄЗУЇТІВ (1626 – 1648)

До Острога Товариство Ісуса було запрошене дідишкою міста Анною Алоїзою Острозькою (у шлюбі Ходкевич). Анна Алоїза – онука Василя Костянтина Острозького, ініціатора унії й “стовпа православ’я”, фундатора і патрона Острозької академії. По материнській лінії – донька благодійниці й онука фундаторки єзуїтського колегіуму в Ярославі. Родичка двох католицьких святих – Яцка Одровонжа (домініканця) і Станіслава Костки (єзуїта), – Анна Алоїза до кінця життя залишалась дієвим прикладом ревності до католицтва та ордену єзуїтів. Її бабця, Софія зі Спрови Одровонжівна, за допомогою свого другого чоловіка, Яна Штемберга Костки, 1572 р. зафундувала колегіум Товариства Ісуса в Ярославі. Мати ж Анни Алоїзи була найщедрішою благодійницею ярославських єзуїтів. Мав прихильність до Товариства Ісуса і чоловік Анни Алоїзи, великий литовський гетьман Ян Кароль Ходкевич. Він зафундував Ордену церкви в Крожах і Несвіжі, фінансово забезпечив дім професів у Вільні, як губернатор Інфлянт підтримував єзуїтів у заснуванні ними шкіл і церков у Дорпаті і Ризі, на його дворі і в таборах завжди були присутні єзуїти¹. Та й сама Анна Алоїза, посівши у власність 1620 року Остріг, мала на своєму дворі єзуїтів. Не виключено, що саме єзуїти подали Анні Алоїзі ідею заснування в Острозі свого представництва². Можливо, намір зафундувати єзуїтам колегіум в Острозі мав ще дядько Анни Алоїзи, кн. Януш Острозький, але невдовзі помер³. Саме на честь князя Януша була виголошена 14.12.1625 перша декламація учнів колегіуму з нагоди відкриття школи⁴. Убезпечений від татарських нападників і бандитського свавілля, Остріг міг стати надійним осередком Товариства на Волині, а з огляду на його “православну харизму” – ще й благодатним полем для місійної діяльності.

Перші чотири єзуїти прибули для заснування колегіуму до Острога 1623 року⁵. Наступного року Анна Алоїза фундує їм маєток з одинадцятьма селами і земельну ділянку в місті під колегіум і церкву, забезпечивши будівництво необхідними коштами і матеріалами⁶. Зафундованими селами були: Княгинин, Мартиновичі, Білоберег, Спасів, Заруддя, Острів, Уїздці, Бодаки, Нараїв, Шаварки, Волиці. Княгиня хотіла віддати єзуїтам і шпитальну фундацію свого діда в Суражі, але Польський провінціал Joannes Argent, побоюючись заворушень, відрадив її⁷.

Одразу по прибутті до Острога єзуїти розпочинають будівництво каплиці (посвячена 1626 р.), а 1626 року – церкви св. Ігнатія і св. Франциска Ксаверія⁸. Протягом 1625 – 1626 рр. єзуїти побудували тимчасовий будинок колегіуму. У 1634 – 1641 роках було зведено двоповерхову будівлю постійного колегіуму. В одному крилі колегіуму розташовувалась школа для світських учнів⁹. 1640 року, у соту річницю створення Товариства Ісуса, Анна Алоїза фундує pro Iuventute Nobilitatis Volhynensis [для шляхетської волинської молоді] Collegium Nobilium, або Convictus Nobilium, при єзуїтському колегіумі. Для забезпечення конвікту благодійниця надала містечка Сураж і Нове з сімома селами¹⁰. Вони підлягали адміністративному управлінню регенса (керівника) конвікту¹¹. Отримав конвікт від фундаторки й окремий будинок, призначений для двадцятьох учнів. У конвікті безкоштовно утримувалось і навчалось близько тридцяти осіб, ймовірно, діти службової шляхти дому Острозьких і Заславських¹². При цьому Суразька волость дісталась єзуїтам разом з фундацією напіврозореного православного шпиталю (заснованого князем Василем Костянтином Острозьким у 1585 році) та папірнею¹³.

Окрім шляхетського конвікту, при єзуїтському колегіумі в Острозі діяла Pauperum Bursa [бурса убогих], яка фактично була музичною. У 1642 р. Анна Алоїза забезпечила її будинком з ділянкою за містом¹⁴.

Протягом 1624 – 1641 рр. княгиня пожертвувала Острозькому єзуїтському колегіумові 3 містечка, 22 села, ділянки в Острозі під каплицю, церкву, колегіум, шляхетський конвікт і бурсу (двом останнім були подаровані ще й будинки), значні кошти на будівництво, на утримання єзуїтів, на оздоблення церкви і каплиці. Від відкриття своєї першої резиденції в Ярославі до середини 17 ст. у жодному іншому місці на українських землях єзуїти не мали чисельніших маєтностей.

Із зайняттям Острога козацькими військами наприкінці серпня 1648 року колегіум припинив функціонування¹⁵. Відновив свою роботу лише через чотири роки. Школа для світських учнів відкрилася через двадцять років¹⁶.

Для єзуїтських кліриків у 1638 – 1642 роках при колегіумі проводився курс філософії¹⁷. Зафундований 1640 року шляхетський конвікт почав діяти вже наступного року¹⁸. Школу для світських учнів (граматичні класи) єзуїти відкрили